

Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf

Yrd.Doç.Dr. Eyüp BACANLI*

Özet: Bu makalede amacı, Türkiye Türkçesindeki -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarında görülen zamansal ilişkiler, onun ve Türk dillerinde ona benzeyen şekillerin artzamanlı gelişimlerine bakılarak ele alınmaktadır. Zamansal atıf çerçevesinde, -miş ekinin olay zamanı, konuşma zamanı ve atıf zamanı şeklindeki farklı zamansal sıralanma ilişkilerini hangi anlamlar ve duygu değerleriyle birlikte ilettiği örneklerle gösterilmektedir. Zamansal sıralanma ilişkileri, görünüş-zaman kavram ve kategorilerine bağlı olarak değişmektedir. Türkiye Türkçesindeki bitimli -miş ekinin, tarihî olarak sonuçsallık bildiren eski bir sıfat-fiil olduğu bilinmektedir. Bu yüzden bu çalışma, sonuçsallığa ve bitmişliğe özgü zamansal anlamların, -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı bitimli kullanımlarına ne ölçüde yansıdığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: -miş eki, zaman, zamansal atıf, görünüş, dolaylılık, sonuçsallık, bitmişlik, geçmişteki bitmişlik, sonlanmışlık

1. Giriş

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesindeki -miş ekinin zamansal özellikleri, Reichenbach (1947) ve Comrie'deki (1985) yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır. -miş bir geçmiş zaman eki olmakla birlikte onun geçmiş ve konuşma anıyla ilgili zamansal değerleri, farklı şekillerde tezahür etmektedir. Türkiye Türkçesindeki -miş eki, dolaylı geçmiş ifade eden, olayı onun dolaylı kabul edilmesine atfen bildiren bir ektir. Bununla birlikte onun, ontolojik ve genetik olarak bir 'görünüş (aspect)' alt kategorisi olan sonuçsallıktan türemiş olmasından kaynaklanan 'sonuçsal (resultative)' ve 'bitmişlik (perfect)' anlamları, bilhassa dolaylılık-dışı kullanımlarında sıklıkla gözlemlenir. Zamansal sıralanma ilişkileri, -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarına bağlı olarak değişebilmektedir.

Zamansal atıf bakımından tarafsız olan *immiş* koşacı, bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Elbette, dilbilgisel bir işaretleyicide bir özelliğin tarafsız olması demek, onun hiç var olmadığı anlamına gelmez ve bu açıdan bakıldığında *immiş* koşacının, bağlama göre hem geçmişteki hem de hâlihazırdaki durumları

*TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA ebacanli@etu.edu.tr

iletebildiği görülür (Ergin 1986: 323; Johanson 1999a: 252; 2000a: 67; Bacanlı 2006: 37).

2. Kanıtsallık mı, Dolaylılık mı?

'Kanıtsallık (evidentiality)' önermede bilginin kaynağını belirten dilbilgisi işaretleyicilerini içerir. Kanıtsallık, bilhassa 1980'li yıllardan sonra yapılan pek çok araştırmadan sonra, evrensel dilbilgisi içerisinde tıpkı zaman, görünüş, 'kipsellik (modality)' gibi bağımsız bir dilbilgisi kategorisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kanıtsal bir bilginin kaynağı, kendi içinde daha da dallanabilen üç başlıkta toplanabilir: Söylentiler, çıkarsamalar ve algılamalar. Bu kaynak türlerinin bazı dillerde farklı dilbilgisel işaretleyiciler tarafından ayrıntılı olarak gösterildiği, Türk dillerinde ve Balkanlardan-Kafkaslara ve Orta-Asya'ya kadar Türk dilleriyle etkileşim halindeki pek çok dilde ise tek bir dilbilgisel işaretleyici tarafından kodlanabildiği gözlemlenir. Türk dillerinde ve diğer pek çok dünya dillerinde örneği görülen kanıtsallık türü, dolaylı bir bakış açısını ima ettiğinden, kanıtsallık, bu tür diller için 'dolaylılık (indirectivity)' veya 'aracılıdırma (mediativity)' olarak da adlandırılır. "Dolaylılık, anlatılan olayın aracısız olarak değil, aracılı olarak, yani şuurlu bir P öznesi tarafından bilginin karşılanmasına atfen dolaylı bir şekilde sunulduğu anlamına gelir" (Johanson 2000a: 61, 71; 2003: 274). "Dolaylı şekiller, kendi merkezî anlamlarının çeşitli periferik kullanımlarını, öykülenen olaydan irtibat kopukluğunun farklı türlerini ve bilhassa olaya karşı, ironi denebilecek idrak ve duygu mesafesi şeklindeki pragmatik yayılımlarını" (Johanson 1999a: 146; 2000a: 69); "olayın, hazırlıksız akıllar için göreceli yeniliğini" (Slobin & Aksu 1982: 198; Aksu-Koç & Slobin 1986: 163-164) ortaya koyabilirler. Sonuç olarak dolaylı bakış açısının yansıması olarak ortaya çıkan bütün bu anlamlar ve çağrışımlar yüzünden, Türkçedeki ve diğer Türk dillerindeki kanıtsallığı, yine geniş kanıtsallık kategorisi içerisinde özel bir alanı ifade eden 'dolaylılık' kavramıyla adlandırmak mümkündür.

3. Zaman, Görünüş ve Zamansal Atıf

Konuyla ilgili dilbilim araştırmalarında, 'cümledeki zaman (tense)' ile 'zamansal atıf (temporal reference)' arasındaki ilişkiye yönelik farklı yaklaşımlar dikkati çeker. Dil(bilgi)sel zaman; ya "zaman üzerindeki dilbilgiselleşmiş yer belirleme" şeklinde tanımlanarak görünüşten farklı ve zamansal atıfla özdeş kabul edilmekte (Comrie 1976: 1-2; 1985; Lyons 1977: 677-690; Dahl 1985: 23-26; Fleischman 1990: 15; Bybee vd. 1994: 46) ya da "dillerin tümünde görülen özel morfolojik birleşmeler" olarak tanımlanmakta ve görünüş ile zamansal atıf da kapsayan bir üst kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Bertinetto & Delfitto 2000: 190-191; Johanson 2007: 189). Smith, dilsel zaman için "morfolojik birleşmeler" nitelemesini benimsemesine rağmen onu, zamansal atıf ve görünüşle çok yakın ilişkili ama onlardan ayrı üçüncü bir kategori olarak değerlendirdi-

rir (1991: Chapter 5; 2007: 420-424). Bu görüşlerden birincisinin şu ana dek en yaygın görüş olarak benimsendiği gözlemlenmektedir. Aslında farklı görüşler, bilginlerin görünüş ve zamanla ilgili bir sistemi nasıl algıladığıyla ilgili bakış açısı ve yaklaşım farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Görünüş, olayların zaman eksenini üzerindeki bir noktadan bitmiş veya bitmemiş, sınırları aşılmış veya aşılmamış olarak algılanması, her eylemde görülebilen 'başlangıç-süre-bitiş (initium-course-finitis)' şeklindeki doğal üç evreden herhangi birine bakış, bir başka ifadeyle olayların iç zamansal yapılarının veya evrelerinin parçalanmış veya parçalanmamış olarak görülmesi şeklinde tanımlanabilir (Comrie 1976: 3; Brinton 1990²: 2; Smith 1991: 135, 171; Johanson 2000b: 31-32; Bertinetto & Delfitto 2000: 190; Uğurlu 2003: 252-256).

Bu çalışmada dilsel zaman, daha makul olan ve görünüş ile zamansal atfı kalın çizgilerle birbirinden ayırmayan ve zamanı üst bir kavram olarak gören ikinci görüş çerçevesinde değerlendirilmektedir. Zaman, üst bir kavram olarak alındığında "zamansal ve görünüşsel değerlerin, bir değer diğerinde kapsama olduğu hiyerarşik yapılarda birleşikleri" görülür (Johanson 2000b: 34). Bir zaman işaretleyicisinin, aynı anda hem görünüş, hem zamansal atf hem de kip veya kanıtsallık nüanslarını iletmesi mümkündür. Elbette işaretleyicinin taşıdığı özelliklere ve bağlama göre bunlardan biri, diğerlerine göre anlam bakımından daha ağır basabilir. Bu çalışmada da görüleceği gibi -miş eki, dolaylılık ve şimdiye dek pek dikkate alınmayan dolaylılık-dışı anlamlarının yanı sıra zamansal atf ve görünüş bakımından da bir takım işlevleri eşzamanlı olarak yerine getirmektedir.

Çalışmanın esas konusu olan zamansal atf üzerinde biraz daha durulması faydalı olacaktır. Zamansal atf, aslında yukarıdaki birinci görüşün 'zaman (tense)' kavramıyla özdeş olarak ele aldığı ve 'cümledeki olayın başka bir zamana (ki genellikle bu konuşma zamanıdır) atıfla belirtilmesi' veya 'zaman hattı üzerindeki dilbilgiselleşmiş yer belirleme' şeklinde tanımladığı kavramdır. Bununla birlikte bu çalışmada bu tanımlar zamana değil, zamansal atfa özgü olarak kullanılacak ve zamansal sıralanma ilişkileri, Reichenbach (1947) ve Comrie'deki (1985) terminolojik yaklaşımla ele alınacaktır.

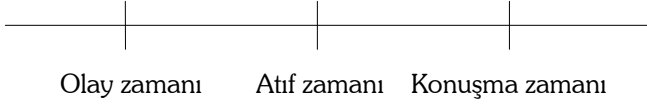
Reichenbach'a kadar cümledeki zaman iki açıdan değerlendirilmekteydi: i) konuşma noktası, ii) olay (veya durum) noktası. Reichenbach bu iki zamansal unsurun dilsel zamanı incelemek için yeterli olmadığından hareketle üçüncü bir unsurun varlığını öne sürdü: iii) atf noktası (1947: 288-298). Reichenbach'ın, atf zamanıyla¹ ilgili bu kuramını Türkçe ve İngilizceden 'geçmişteki bitmişlik (past-perfect)' bildiren örneklerle şöyle açıklamak mümkündür.

(1) *Ben eve geldiğimde Mehmet çoktan gitmişti.*

‘When I came home, Mehmet had already gone.’

Bu cümlelerde üç farklı zamansal kesitten bahsedilebilir. Birincisi, olay zamanı (Mehmet’in gitmiş olması), ikincisi, konuşanın atıfta bulunduğu zaman (konuşanın eve gelmiş olması), üçüncüsü ise konuşma zamanıdır. Olayın gerçekleşmesi, atıf zamanının önündedir, atıf zamanı ise konuşma zamanının önündedir. Bu zamansal ilişkinin zaman hattı üzerindeki görünümü aşağıdaki şekilde ortaya çıkmaktadır.

1. figür

Bu çalışmada olay zamanı Z^0 şeklinde, atıf zamanı Z^A şeklinde, konuşma zamanı da Z^K şeklinde kısaltmayla gösterilecektir. Böylece yukarıdaki cümlelerdeki zamansal sıralanma şu şekilde de gösterilebilir: $Z^0 > Z^A > Z^K$ (Reichenbach 1947: 290, 297; Comrie 1985: 125). Diğer zamansal sıralanma modelleri, çalışmada yeri geldiğinde gösterilecektir.

Zaman ve zamansal atıf, konuyla ilgili hemen hemen bütün çalışmalarda ‘gösterim (deixis)’ çerçevesinde değerlendirilmekte ve önermedeki zaman, ‘gösterimsel (deictic)’ bir olgu olarak ele alınmaktadır. Görünüş ise zamansal yer belirlemeyle değil, olayın iç zamansal yapılanmasıyla, yani bitmiş, bitmemiş veya konuşma anıyla ilişkili olmasıyla ilgili bir kategoridir. Bu yüzden gösterimle doğrudan bir ilgisinden söz edilemez (Dahl 1985: 24-25). Gösterim, önerme eyleminin “zamansal ve mekânsal koordinatlarıyla” ilgili bir kavramdır (Lyons 1977: 636). Ben, sen, o, biz, siz, onlar, Mehmet, dedemler gibi gösterimsel ifadeler şahıs belirlemeye; ‘burada’, ‘şurada’, ‘orada’, ‘İstanbul’da’, ‘bizim sokakta’ gibi gösterimsel ifadeler mekânsal yer belirlemeye; ‘şimdi’, ‘dün’, ‘yarın’, ‘Salı günü saat üçte’, ‘MS 853 yılında’, ‘Cumhuriyetin 10. yılında’ gibi gösterimsel ifadeler de zamansal yer belirlemeye örnek olarak verilebilir (Lyons 1977: Chapter 15; Comrie 1985: 13-18; Smith 1991: 137; Levinson 2004: 112-118). Gösterim ilişkileri, önermenin bir zamansal ve mekânsal noktaya oturtulması, ‘kim’, ‘nerede’ ve ‘ne zaman’ sorularına cevap vermesi, kısacası önermenin daha anlaşılır olması bakımından önem taşır. Yukarıdaki cümlelere tekrar bakıldığında konuşma zamanının (yani Z^K) birinci gösterim merkezi, atıf zamanının (yani Z^A) ise ikinci gösterim merkezi olduğu görülür. Olay zamanı (Z^0) bir gösterim merkezi değildir, çünkü öncüllük-ardıllık-eşzamanlılık gibi ilişkiler çerçevesinde zaten kendisinin hangi gösterim merkez(ler)iyile ilgili olarak vuku bulduğu sorgulanmaktadır.

4. Kılınış

Doğal dillerin sözlüklerindeki fiillerin zamansal içeriklerinin ve eylem tarzlarının ele alındığı sözlüksel bir kategori olan ‘kılınış (actionality)’, bu çalışmanın ilgi alanına, -miş ekinin farklı zamansal atıfları gerçekleştirilmede hangi fiillerle daha uyumlu olduğunun gösterilmesi bakımından girmektedir. Her fiil ‘temel anlamı (denotation)’ dikkate alınarak bir bitiş sınırına ve sona sahip olup olmadığı bakımından tasnif edilebilir. *Sevmek, hoşlanmak, düşünmek, şarkı söylemek, yürümek, koşmak, gitmek, çalışmak, okumak* gibi fiiller temel anlamlarının karşıladığı eylemler bakımından ‘bitişsiz’, ‘sınırsız’, ‘sonsuz’, ‘dönüşümsüz’ olarak nitelenebilir. Ayrıca bunlardan ilk üçünün durağan görünümlü olduklarına, yani durum fiilleri olduklarına, kalanların ise dinamik ve değişken olduklarına dikkat edilmelidir. Gerçek hayatta bu eylemler başlar, sürer ve biter ama dilsel açıdan bakıldığında bunların ontolojik olarak belirgin bir başlangıç ve bitiş noktasından yoksun oldukları görülür. Bu yüzden homojen görünümlü fiillerdir. Bazı fiiller de apaçık bir sınıra işaret ederler ve heterojen görünümlüdürler: *doğmak, ölmek, girmek, çıkmak, gelmek, varmak, düşmek, bitirmek* vb. Bu iki temel ayrımın yanı sıra Johanson’un keşfettiği ve bilhassa Türk dillerinde daha fazla görülen ‘başlangıç-sınırlı/dönüşümlü (initio-transformative)’ fiiller vardır: *uyumak, oturmak, yatmak, giymek, saklanmak, korkmak, tutmak, olmak* vb. (1996: 236-237; 1999b: 173-174; 2000b: 62-63). Bunlar, birincisi bir ‘sonlu (telic)’; ikincisi ise ‘sonsuz (atelic)’ iki eyleme işaret ettikleri ve sonlu evresi, sonsuz evresi için başlangıç niteliğinde olduğu için heterojen görünümlüdür. Başlangıç-sınırlı fiillerde birinci evrenin aşıldığı kodlanması, ikinci evrenin yürürlükte olduğuna işaret eder. Örneğin bir kişi için *uyudu* denildiğinde (*hâlâ*) *uyuyor* olduğu sonucu çıkar. *Işıklar yanmışsa hâlâ yanıyor*dur, birisi *elbiseyi giymişse hâlâ giyiyor*dur vb. Yani dinamik olan birinci evrenin tamamlanmasıyla durağan olan ikinci evreye geçilmesi söz konusudur. Sonuç olarak kılınışsal tasnif genellikle bitiş-sınırlılar, bitiş-sınırsızlar ve başlangıç-sınırlılar şeklinde üçe ayrılmaktadır (bu tasnif için ayrıca bk. Uğurlu 2003: 250-252). Fiillerin bu tür kılınış özelliklerinin bilinmesi, -miş ekinin ilettiği zamansal anlamların tespiti açısından önem taşır.

5. Sonuçsallık ve bitmişlik

Sonuçları ve izleri konuşma anında geçerli ve algılanabilir geçmiş eylemleri ifade eden ‘sonuçsallık (resultativeness)’, kılınış bahsinde üzerinde durulan sonlu fiillerle ve ayrıca nesne-yönelimli edilgen çatılı fiillerle uyumlu bir görünüş-zaman kavramıdır. Zamansal atıf bakımından konuşma anına endeksli bir bakış açısını yansıtan sonuçsal işaretleyiciler, konuşma anıyla en yüksek seviyede irtibatlı olan geçmiş eylemlere işaret ederler. Türkçe, -miş *bulunuyor/bulunmakta* ve -miş *durumda* şeklindeki dilbilgisi-sözlük karışımı yapılar-

la sonuçsal durumları iletme imkanına sahip bir dildir (Johanson 2000b: 110-114; Schroeder 2000: 128). Aşağıdaki örnekte, geçmişteki bir eylemin konuşma anında geçerliliğini koruyan sonuçları iletilmektedir.

(2) *Atmosferdeki ozon kaybı 40 milyon ton ile rekor düzeye erişmiş bulunuyor.*

Yukarıdaki ve herhangi bir sonuçsal cümledeki zamansal sıralanma ilişkisi $Z^O > Z^A = Z^K$ şeklindedir ve bu durum aşağıdaki figürdeki gibi de gösterilebilir (Reichenbach 1947: 289-290, 297; Comrie 1985: 32-35):

2. figür:

Görünüş özellikleri ağır basan sonuçsal işaretleyiciler, bir zaman işaretleyicisinin kendisi üzerinde işlem yapmasına açıktır. Dolayısıyla Türkçedeki *idi* geçmiş zaman koşacının görünüş özellikleri ağır basan *-miş bulunuyor* üzerinde işlem yapması mümkündür. Aynı fiilin kullanıldığı aşağıdaki cümle görünüş bakımından yine sonuçsaldır ama zamansal denklem *idi* koşacı sayesinde değişmiştir:

(3) *1973 yılına gelindiğinde vapurların taşıdıkları yolcu sayısı 113 milyona erişmiş bulunmaktaydı.*

Bu örnekte atıf zamanı, konuşma anı olarak değil, geçmişteki bir zaman (1973 yılı) olarak belirlemek ve zamansal sıralanma 1. figürde olduğu gibi ortaya çıkmaktadır: $Z^O > Z^A > Z^K$.

Sonuçsallıkla ilişkili bir diğer görünüş-zaman kategorisi 'bitmişlik (perfect)'. Bitmişlik, dünyadaki dillerin yüzde 25'i ile yüzde 35'i arasında mevcuttur (Bybee & Dahl 1989: 67). Türkiye Türkçesi, sonuçsallık bildiren özel yapılara sahiptir ama Arslan-Kechriotis'da (2006) da tartışıldığı gibi, sadece bitmişliğe adanmış bir işaretleyiciden yoksundur. Sonuçsallık ve bitmişlik birbiriyle zamansal sıralanma (yani $Z^O > Z^A = Z^K$) ilişkisi bakımından özdeş olsa bile anlam bakımından özdeş değildir. Meselâ İngilizcedeki sonuçsallık bildiren *is dressed* 'giymiş bulunuyor' ile bitmişlik bildiren *has dressed* 'giymiş, giydi' aynı değildir. Bu çalışmada aralarındaki anlam farklılıklarına ayrıntılı olarak değinilmeyecektir ama ikisi arasındaki ayırım kısaca şöyle belirtilebilir: "Bitmişlik², geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumla ilgisi açısından tasvir eder; oysa sonuçsal, geçmiş bir eylemden sonuçlanan durum üzerine odaklanır" (Bybee vd. 1994: 69, 96; daha geniş bilgi için ayrıca bk. Nedyalkov 1983; Dahl 1985: 133-134; Bybee & Dahl 1989: 68-73; Shirai 2000: 335; Arslan-Kechriotis 2006: 250).

Bitmişlik ve onun zayıflamış şekilleri pek çok dilde var olmasına rağmen, görüldüğü her dilde aynı zamansal ve görünüşsel özelliklere sahip değildir. Bunun nedeni bitmişliğin kendisinin de farklı alt türlere veya kullanımlara sahip olmasıdır. Comrie onu, “sonuçsal bitmişlik, deneysel bitmişlik, kalıcı durum bitmişliği, son zamanlar bitmişliği” şeklinde dörde ayırır (1976: 56-61). Dahl bunlardan sonuçsalla hemen hemen özdeş olan sonuçsal bitmişliği ve son zamanlardaki durumu ileten bitmişliği birleştirmenin mümkün olduğunu belirtirken (1985: 133), Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski, sonuçsal bitmişlik kavramının tam net olmadığını belirtirler (2001: 156). Diğer taraftan, Comrie’nin ‘kalıcı durum bitmişliği’ nitelemesi, McCawley (1971) ve Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001: 155-156) tarafından ‘evrensel bitmişlik’ olarak nitelenir (krş. Dahl 1985: 137; Arslan-Kechriotis 2006: 248-249). Comrie’nin diğer üç bitmişlik türü ise yine McCawley (1971) ve Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001: 156) tarafından ‘varoluşsal bitmişlik’ adı altında birleştirilir. İkisi arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Evrensel bitmişlik, (durağan veya değişken) sonlu olmayan bir fiille oluşturulan, geçmişteki bir noktada başlamış, konuşma anına dek sürmüş ve konuşma anında devam eden olayları ileten bitmişliktir. Varoluşsal bitmişlik ise geçmişteki bir nokta ile konuşma zamanı arasındaki kesitte en az bir defa vuku bulmuş olayları iletir.

Bitmişlik ve onunla ilişkilendirilen zamansal kavramları Johanson kendi terminolojisinde ‘postterminallik’ kavramıyla açıklar. “Postterminallik, olayları kritik sınırın aşıldığı noktada canlandırır” (Johanson 1999b: 172; 2000a: 62-64; 2000b: 29, 102). Postterminallik, ‘odaklılık (focality)’ yani “psikolojik ilginin yoğunluğu” (2000b: 85, 109) çerçevesinde alt gruplara bölünür: Sonuçsalları, ‘durağan durumları (statives)’ ve bitmişliği içeren yüksek odaklı postterminaller; ‘sonlanmış (constative)’ diye adlandırılan düşük odaklı postterminaller; ve nihayet konuşma anıyla bağlarını koparmış olan ve ‘genel geçmiş (general past)’ denebilecek odaksız postterminaller (Johanson 2000b: 108-121).

Evrensel bitmişlik, (Türkçe de dâhil) pek çok dilde, bitmişlik ifadesinde kullanılan zaman zarflarının da devreye girmesiyle (4)a’da görüldüğü gibi ‘bitmemiş (imperfective)’ işaretleyicileriyle ve (4)b’de görüldüğü gibi ek fiilin şimdiki zamanıyla iletilirken (krş. Arslan-Kechriotis 2006: 253-256), genel geçmiş bildiren *-di* ve sonlanmışlık bildiren *-miş* ekleriyle ise aynı zaman zarflarıyla birlikte ancak olumsuz çekimlemelerde iletilebilir (krş. Taylan 2002: 110, 113). Bu yüzden (4)c gibi bir cümle kulağa tuhaf gelirken (4)d gibi bir cümle dilbilgisi açısından uygundur:

- (4) a. *Mehmet, üç yıldır/yıldan beri burada çalışıyor/çalışmakta.*
b. *Mehmet, üç yıldır/yıldan beri burada öğretmen(dir).*
c. *?? Mehmet, üç yıldır/yıldan beri burada çalışmış/çalıştı.*
d. *Mehmet, üç yıldır/yıldan beri burada çalışmamış/çalışmadı.*

-miş eki evrensel bitmişlik bildiren değil, bu çalışmada da görüleceği gibi varoluşsal bitmişlik bildiren bir ek olarak nitelenebilir. Bununla birlikte onun varoluşsal bitmişlik bildiriminin istikrarlı olmadığı belirtilmelidir. Onun bitmişlik bildirimi, Johanson'un odaklılık kavramıyla daha iyi açıklanabilir. Odaklı hiyerarşisine göre Türkiye Türkçesindeki -miş eki, atıf zamanı bakımından hem konuşma anına hem de geçmişteki herhangi bir noktaya veya zamana tekabül eden zamansal değerler üreten düşük odaklı bir postterminal olarak tezahür etmektedir (Johanson 2000b: 119, 122-123).

Sonuçsal ile bitmişlik, anlambilimsel açıdan özdeş olmamasına rağmen, yine de aralarındaki fark çok küçüktür. Bunun sebebi dillerdeki bitmişliğin artzamanlı olarak sonuçsallardan geliyor olmasıdır. Roman ve Cermen dillerinin eski metinlerine bakıldığında bitmişlik ve sonlanmışlık işaretleyicilerinin vaktiyle birer sonuçsallık işaretleyicisi oldukları gözlemlenir (Bybee vd. 1994: 68). Dolayısıyla bitmişliğin anlambilimsel gelişimi artzamanlı olarak incelendiğinde görülür ki onu “zayıflamış bir sonuçsal olarak nitelendirmek mümkündür” (Plungyan 2003: 298, 299). Bitmişlik, dilde yaşça çocuk denebilecek sonuçsallık işaretleyicilerinin uğrayacağı bir sonraki duraktır, ama bu durak anlambilimsel gelişimin son noktası değildir ve görünüşsel zayıflama eğilimli değişim devam eder. Şekiller zamanla sonlanmışlık ve ardından ‘genel geçmiş (preterite, general past)’ işaretleyicilerine dönüşürler: SONUÇSAL > BITMİŞLİK > SONLANMIŞ > GENEL GEÇMİŞ (krş. Aksu-Koç 1988: 22; Bybee & Dahl 1989: 68-77; Fleischman 1990: 24, 30-31; Bybee vd. 1994: 68-87; Johanson 2000b: 129-135; Plungyan 2003: 298-299).

6. Dolaylılık ve bitmişlik ilişkisine artzamanlı bir bakış

Tipolojik araştırmalar sonuçsalların anlambilimsel açıdan sadece bitmişliğe ve onun zayıflamış türlerine değil ama aynı zamanda dolaylılığa doğru da bir gelişim izleyebildiğini göstermektedir. Konuşma anıyla irtibatlı bir geçmiş olayı ifade eden bitmişlik, olayın sonuçlarına ve ondan artakalan izlere bakarak, yani dolaylı denebilecek bir tarzda o olayı sunduğu için bilhassa çıkar-sama ve olayın sonuçlarını algılama gibi dolaylılığın alt kavramlarıyla doğal bir anlam benzerliğine sahiptir (Comrie 1976: 108-110; Grunina 1976: 18; Slobin & Aksu 1982: 188-192; Aksu-Koç & Slobin 1986: 164-165; Johanson 2000a: 63-64; 2000b: 121-123; DeLancey 2001: 378; Lazard 2001: 360). Serebrennikov, henüz kanıtsallık ve dolaylılık terimleri popülerlik kazanmamışken kullanılan ‘absentive (gaybubet, orada olmama)’ kavramını şu şekilde açıklar “Her dil, önceden var olan bir şeyin üzerine yenisini sıklıkla kurar. Bitmişliğin ilettiği anlamın özünde, artık yeni bir işleve sahip olacak yeni olgunun [absentive – E.B.] kurulması için kullanılabilecek unsurlar zaten mevcuttu” (1960: 66). Dolaylılığa doğru olan eğilimi, dillerdeki geçmiş-şimdi ilişkisinin başlangıç noktası olan sonuçsallarla da açıklamak mümkündür,

çünkü yukarıda da belirtildiği gibi bitmişlik ve sonlanmışlık işaretleyicileri genellikle sonuçsallık işaretleyicilerinden türer. Bu konuda Türkçenin de dâhil olduğu pek çok dildeki artzamanlı gelişim için Bybee, Perkins & Pagliuca şunları kaydederler: “Sonuçsal, bir durumun geçmiş bir eylemden dolayı var olduğunu bildirmektedir. Bu anlam, geçmişteki bir eylemin yürürlükteki bir durumdan bilindiğini veya çıkarsamayla elde edildiğini, yani sonuçlardan bir çıkarsama yapıldığını bildiren kanıtsal anlama çok yakındır” (1994: 96).

Bitmişlik ve kanıtsallığın örtüştüğü dillerde, bir işaretleyicinin, öncelikle hangi kategoriye dâhil edildiği belli değildir. Bu tür dillerde “kanıtsallık ve sonuçsallık arasındaki ayrımın tespiti çok daha zordur, çünkü aynı şekil hem sonuçsallık hem de dolaylılık ifadesinde görev alabilir. Bazı bağlamlardan hangi anlamın çıktığını belirlemek hayli zordur” (Comrie 2000: 4). Örneğin Tatar ve Başkırt Türkçelerindeki bitmişlik eki *-gan*, rahatlıkla dolaylılık yorumları kazanabilmektedir ve Serebrennikov’a göre bu anlam, “talî bir anlam olarak bilhassa sonuçsallık temelinde türemiştir” (1963: 20).

Dahl, ‘alıntısız (quotative)’ adını verdiği sıradan bitmişlikten ayrı bir bitmişliğin Azeri, Gürcü ve Fars dillerinde görüldüğünü belirtir (1985: 130-131). Türk dilleriyle yoğun etkileşim halindeki Kafkas coğrafyasındaki dillerin bitmişlik işaretleyicilerinin, dolaylılık yorumuna Batı Avrupa dillerindeki bitmişlik işaretleyicilerinden daha duyarlı olması dil ilişkileriyle açıklanır ve bitmişlik-dolaylılık örtüşmesi bölgesel bir fenomen olarak kabul edilir. Benzer durum asırlar süren dil ilişkilerinin (az veya çok) geçerli olduğu Arnavut, Bulgar ve Makedon dillerindeki bitmişlikte de görülür (Friedman 1986: 173-175, 179-180; Johanson 1999a: 247-250). Orta Asya sahasında Tacikçedeki bitmişlik işaretleyicisi ise Doğu Türkçesi tesiri altında çoktan bir dolaylılık işaretleyicisine dönüşmüştür (Johanson 2003: 284).

-miş ekinin en eski metinlerden günümüze nasıl bir anlam ve zamansal atfı değişimi seyri izlediğine bakıldığında görülür ki *-miş* kökeni itibarıyla sonuçsallık bildiren bir sıfat-fiil ekidir ve onun sıfat-fiil olarak günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları hâlâ sonuçsallığa ve ‘durağanlığa (stativity)’ işaret etmektedir: *ölmüş adam* ‘dead man (a man who has become/is dead)’, *kırılmış bardak* ‘broken glass (glass which is/has been broken)’, *pişmiş yemek* ‘cooked food (food which is/has been cooked)’ vb. (krş. Slobin & Aksu 1982: 188-191; Aksu-Koç & Slobin 1986: 164-165; Johanson 2000a: 75; Csató 2000: 33-36). Eski Türkçedeki *-miş* eki, yine aynı dönemde lehçesel olduğu anlaşılan anlam ikizi *-dok* ekiyle birlikte “kazanılmış bir özellik, halihazırda olan bir sonuç, öznenin durağan görünümlü karakteristiği” şeklinde nitelenen benzer anlamsal özelliklere sahip iki sıfat-fiil ekinen biridir (Grunina 1976: 23-24; 1991: 177-179). Bu benzer anlam ilişkisi yüzünden runik anıtlarda *-miş* ekinin olumsuzluk çekimi hiçbir zaman *-mamış/-memiş*

şeklinde yapılmamış ve bunun yerine ‘yedekli (suppletive)’ bir şekil olarak *-madok/-medök* şekli kullanılmıştır (Grunina 1976: 23; Doerfer 1993: 87; Tekin 2003: 184-185; Erdal 2004: 273-274, 293-300). Nitekim Eski Türkçedeki (*-mİş* ve *-mAdOk* şekillerindeki) bu yedekli çekimleme günümüz Yakut ve İran’daki Halaç Türkçelerinde korunmuştur (Grunina 1976: 20, 23; Kural 2000: 92-96). *-mİş* ve *-dOk* ekleri bir önceki aşamada anlambilimsel niteleme bakımından ‘ben ...-miş kişiyim’ anlamında ve sıfat-fiile daha yakın sonuçsal birer şekil olarak kullanılmış ve bunlardan *-dOk* eki zamanla periferik hale gelmiştir (örnekler ve daha fazla bilgi için bk. Grunina 1976: 22-24; 1991: 176-179; Tekin 2003: 169-170, 184-185).

Eski Türklerin runik anıtlarına bakıldığında, *-di* ekinin dolaysız, gerçekleşmesinden şüphe duyulmayan eylemleri ifade ettiği, *-miş* ekinin ise görülmemiş, aşikâr olmayan eylemleri ifade ettiği gözlemlenir. Oysa “runik anıtlara zamanca çok yakın olan Eski Uygurcada karakteristik olarak böyle bir kipsel karşıtlık gözlenmez. Eski Uygurcada *-di* ve *-miş* ekleri basit geçmiş ve bitmişlik şekilleriydi” (Nasilov 1963: 11; ayrıca bk. Grunina 1976: 24; Johanson 2000a: 65-67). Tarihi ve çağdaş Türk dillerinde pek çok sonuçsal ve bitmişlik kullanıldığı görülür: *-miş*, *-dok(/-duk)*, *-gan*, *-ip(dir)/-(ip)tir* (< *-ip turur*), *-gandır* (< *-gan turur*), *-mişdür* (< *-miş turur*). Bu işaretleyiciler, ya ağırlıklı olarak sonuçsallık, bitmişlik veya sonlanmışlık işaretleyicisi olarak (Azeri sahasındaki *-miş* ve *-ip*, Kazak, Özbek, Uygur, Altay, Şor Türkçelerindeki *-gan*, Türkmencedeki *-an*, Karaçay Türkçesindeki *-ibdi*, Eski Anadolu Türkçesindeki *-mişdür*, *-Xb dur(ur)* ve nadiren görülen *-duk* gibi); ya hem dolaylılık hem de bitmişlik işaretleyicisi olarak (Tatar, Başkırt, Kumuk Türkçelerindeki *-gan* gibi); ya dolaylılık işaretleyicisi olarak (Türkiye Türkçesindeki *-miş*, Türkmen, Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur, Tatar, Tıva, Altay, Şor vb Türkçelerindeki *-ip(dir)/-(ip)tir*, yine Tıva Türkçesindeki *-gandır*, Altay Türkçesindeki *-gan turu* gibi); ya da ihtimallik işaretleyicisi olarak (Türkiye Türkçesindeki *-miştir*, Türkmencedeki *-gannır*, Özbek Türkçesindeki *-gandır* ve Uygur Türkçesindeki *-gandu* gibi) işlev görürler (Serebrennikov 1963: 20; Grunina 1976: 12-26; 1991: 176-184; Aksu-Koç & Slobin 1986: 164-165; Yusupov 1986: 128-136; Nasilov 1989: 172-191; Guzev 1990: 78; Johanson 1999b: 177-178; 2000a: 72-75; 2000b: 110-123, 130; 2003: 278-283; Oorjak 2002: 10; Nevskaya 2002: 311-319; Nasilov vd. yayımda).

Yukarıdaki şekillerden *-miş*, *-dok(/-duk)*, *-gan* ekleri, bir sürecin sonucu olarak yürürlükte olan bir durumu ifade eden sıfat-fiil şeklinde, sonuçsallık iletmeye başlamış erken devir işaretleyicileridir. Bunların zaman içinde odak açılmasına uğramasıyla boşalan görünüşsel ve zamansal alan, daha sonraki süreçte *tur-* yardımcı fiilli *-ip turur*, *-gan turur*, *-miş turur* ve hatta nadiren karşılaşılan *-dok(/-duk) turur* gibi şekillerle doldurulmuştur (Grunina 1976:

22-26; 1991: 178; Johanson 1999b: 177-178; 2000b: 124, 130). Günümüde Kumuk ve Karaçay Türkçeleri, yine aynı sebepten, yani sonradan oluşturulan bu şekillerin de asırlar boyunca eskikip odak açılmasına uğramaları yüzünden, yine aynı yardımcı fiil vasıtasıyla bitmişliğin yenilenmesi sürecine girmişlerdir: *-ip tura(t)* yapısı bu Türk dillerinde genç sonuçsal olarak kullanıma girmiş bulunmaktadır (Johanson 1999b: 179-180).

-miş, *-dok* ve *-gan* eklerinin sonuçsallık bildiren birer sıfat-fiilden, sonuçsallık bildiren yüklem şekillerine dönüşmesine benzeyen bir gelişim, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde kullanılan *-(y)XK* fiilden sıfat yapma ekinde de görülür. Bu ek, (Gaziantep'ten Antalya'ya) güney ağızları başta olmak üzere Anadolu'nun farklı ağızlarında Yörükler (ve nadiren Türkmenler) arasında sadece geçmişte bitmiş bir sürecin hâlihazırdaki durağan görünümünü ileten bir sıfat-fiil olarak değil, ama aynı zamanda yüklemi kuran ve dolaylılık yorumlarına genellikle açık bir sonuçsallık ve bitmişlik eki olarak da kullanılmaktadır. Verilen örnekler, *-(y)XK* ekinin, masal ve öykü anlatımı için elverişli olmadığı da dikkate alınır, standart Türkçedeki *-miş* ekinden daha yüksek bir görünüsel odaklanmayı ilettiğini göstermektedir (bk. Demir 2007).

7. *-miş* ve Dolaylılık-Dışı Kullanımları

Ontolojik ve genetik olarak bitmişliğe giden *-miş*, sadece dolaylılığı, yani söylentileri, olayı veya durumu sonradan algılamayı, onun hakkındaki bir çıkarsamayı iletmez. Hem günlük dilde, hem de yazılı metinlerde *-miş*'in dolaylılık-dışı kullanımına sıklıkla rastlanır. Bugüne dek *-miş* ekinin kanıtsallık/dolaylılık çerçevesindeki işlevleri hakkında çok şey yazılmasına rağmen, onun dolaylılık-dışı işlevleri hakkında, muhtemelen sınırlı kullanımı yüzünden çok az şey söylenmiştir (Grunina 1976: 24; Johanson 2003: 284). Bu tür kullanımlar, bu çalışmada da görüleceği üzere anlam ve zaman yönünden bitmişliğe ve onun farklı türlerine tekabül eder. Öyleyse, genel geçmiş eki *-di* ve sonlanmışlık eki *-miştir* gibi diğer seçenekler dururken, *-miş* ekinin bütün dolaylılık işlevlerinden sıyrılarak sadece bitmişlik iletmesinin de bir nedeni olmalıdır. Doğrusu, *-miş*'in bu tür kullanımlarının farklı duygu değerlerini ilettiği gözlemlenmektedir. Johanson bu duygu değerlerini şöyle açıklar: “Dolaylı bir demecin kısıtlanması, dikkati çekme, alçakgönüllülük, özetleyici bakış açısı ihtiyacı gibi sebeplerle güdülenmiş olabilir” (2003: 284). Bu kullanım Grunina'ya göre “gururlanma” ve “kendini hor görme” gibi etkileyici bir tavra işaret etmektedir (1991: 177). Bu duygu değerlerinin hepsi, *-miş* ekinin dolaylılık-dışı kullanımlarında görülebilir.

8. Sonuçsallık ve *-miş*

Sonuçsal cümlelerde kullanılan fiiller sonlu veya edilgen olmak zorundadır, ancak bunların da ötesinde kritik sınırı aşılmış olan sürecin doğal sonucu ve

etkileri konuşma anında geçerli olmalıdır (Comrie 1976: 56-58, 84-86; Dahl 1985: 135; Nasilov 1989: 178-187; Johanson 2000b: 118; Plungyan 2003: 298). Kılış bahsinde görüldüğü gibi sonlu eylemler dinamik ve değişken bir nitelik taşırlar, ancak sonuçsal ifadelerde onların görünümü durağan hale gelir. Edilgen fiiller ise zaten durağan görünümlü eylemlerdir. Böylelikle, sonuçsallar durağan görünümlü durumları iletmek için hem edilgen çatılı fiillerle hem de sonlu dinamik fiillerle son derece uyumludurlar.

Sonuçsallık, Türkçede *-miş bulunuyor/bulunmakta/durumda* şeklindeki yapılarla iletilebilmesine rağmen, bazı örnekler bunun *-miş* ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarında da mümkün olduğunu göstermektedir. *-miş* ekinin sonuçsal kullanımları 2. figürdeki zamansal sıralanmayı ve (2) numaralı örnekte gösterilen anlambilimsel özellikleri ifade eder. Aşağıdaki örnek *-miş* ekinin dolaylılık anlamlarından sıyrılıp tamamen sonuçsallık ilettiğini göstermesi bakımından ilginçtir:

(5) “Bir yer var, biliyorum; her şeyi söylemek mümkün; epiyce yaklaşmışım, duyuyorum; anlatamıyorum.” (Kanık 2006: 60)

Sonuçsal anlamlar, geneli itibarıyla bakıldığında, bilhassa, öznenin bir özelliği olarak eylemin sonuçlarını taşımasının algılandığını ifade eden dolaylılık yorumlarına daha açıktır. Bu tür kullanımın “İngilizcedeki mütekaabil cümlelerden daha fazla dolaylı olmadığını” belirten Johanson, şu örnekleri verir (2000a: 75):

(6) “Bu masa tutulmuş
'This table is occupied'

(7) Çok güzel giyinmişsin
'You are very beautifully dressed.'”

Algılamalı dolaylılıkla örtüşen sonuçsallık, Türkçede ayrıca *uyu-*, *otur-*, *yat-*, *giy-*, *kork-* gibi başlangıç-sınırlı fiillerle iletmeye de elverişlidir. Çocuğun odasına giren kadın onu uyurken bulunca şunu söyleyebilir:

(8) Çocuk uyumuş.
'The baby is asleep.'

Bu cümledeki fiil başlangıç-sınırlı olduğu için *-miş* ekiyle başlangıç evresi vurgulanmakta ama başlangıç evresinin bitmesinin doğal sonucu olarak durağan evreye geçilmiş olduğu anlaşılmaktadır: *Çocuk uyuyor*. Cümle İngilizceye harfiyen tercüme edilseydi ‘The baby has fallen asleep’ denmesi gerekirdi, oysa artık birincisi son bulduğu ve birinci evrenin sonucu olarak başlayan ikinci evre konuşma anında geçerli olduğu için İngilizce açısından söylenmesi daha doğal olan cümle ‘The baby is asleep’ cümlesidir. Diğer dillerin bir sonlu fiilin bitmişlik veya geçmiş zaman çekimlemesini kullandığı durum-

ların çoğu, İngilizcede (sonlu olmayan) bir durum fiilinin şimdiki zaman çekimlemesiyle ifade edilir (krş. Comrie 1976: 57).

9. Bitmişlik ve -miş

Bitmişliğin ilettiği zamansal sıralanma ilişkisi 2. figürde gösterildiği gibi sonuçsallıkla özdeşdir. -miş eki odak açılmasına, bakış zayıflamasına uğramış eski bir bitmişlik işaretleyicisidir ve bu yüzden hem dolaylılık hem de dolaylılık-dışı kullanımlarında hâlâ bitmişliği bildirebilir. Aşağıdaki örnekte, -miş eki dolaylılığın dışında, zamansal olarak bitmişliğe tekabül etmektedir. Konuşan ‘muhababın dikkatini (kendisinin neler yapabileceğine) çekme’ amacını gütmektedir.

- (9) “Ödeteceğim tabi. Niye kadın olduk ödetmedikten sonra? Değil mi ama?.. Anneciğime bile ödetmişim ben. Kocama mı ödetmeyeceğim?..” (Ağaoğlu 1976: 47)

Dolaylılık, genellikle 1. şahıslar ne yaptığının ve ne hissettiğinin bilincinde olduğu için, 1. şahıslarla uyumsuz bir kategoridir, ancak konuşanın bilincinin dışında, gayri ihtiyarî veya kasıtsız olarak meydana gelmiş olaylar söz konusu olabilir. Bundan ötürü, dolaylılık-dışı sonuçsallık ve bitmişlik anlamları yukarıdaki (5) ve (9) örneklerinde de görüldüğü gibi bilhassa 1. şahıslı çekimlemelerde daha net bir şekilde ortaya çıkar. Ancak bitmişlik anlamı, aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi dolaylılığa en elverişli olan 3. şahıslı yüklemelerde bile ortaya çıkabilir:

- (10) “Taraçadaki güzel, iri, şen kız(...) Onun ismini bile bilmiyorum. Dükkân sahibine, çırağına da soramadım. Hem sorsam ne fayda? Onu bilmem, fakat birtakım kayıtlar beni sımsıkı bağlamış.” (Ömer Seyfeddin 2001: 76)

Yukarıdaki örnekte konuşan, Bulgaristan’da görev yapan bir Osmanlı subayıdır ve askerlik görevinin ona yüklediği bazı sorumluluklar ve şartlar yüzünden uzaktan sevdiği Bulgar kızına duygularını açamamaktadır. Cümlede -miş eki tamamen dolaylılık-dışı bir kullanımı yansıtmakta ve bu kullanım bitmişliğe özgü olan, konuşma zamanıyla ilişkili geçmiş bir eyleme işaret etmektedir.

-miş eki bitmişliği, dolaylılık yorumlarıyla birlikte de sıkça iletir. (11) numaralı örnek algılamalı dolaylılığı, (12) numaralı örnek ise çıkarsamalı dolaylılığı iletmektedir:

- (11) “Şaştı, ne şıklık bu? Lâmi, terzideki elbisesini alıp giymiş, kumral saçlarını yeni kestirmiş, arkaya taramış.” (Safa 1999: 23)

- (12) “O gece harâretim kırk dereceyi geçti. Ertesi gün yataktan kalkamadım. Doktor: ‘Fenâ halde soğuklamışsın!’ dedi.” (Ömer Seyfeddin 2001: 94)

Örneklere görüldüğü gibi -miş ekinin algılamaya ve aşıkâr iz ve emarelere dayalı çıkarsamaya işaret eden dolaylılık yorumları, sonuçsallık ve bitmişlikle

gayet uyumludur ve dilsel veriler bu uyumun genel bir eğilim olduğunu ortaya koymaktadır. Hâlbuki söylenilere dayalı dolaylılık için böyle bir uyum ve eğilimden söz edilemez. *-miş* ekinin söylenilerdeki kullanımı, zamansal atf bakımından sonlanmışlık işaretleyicilerine özgü karakteristik özelliklere değil; tıpkı *-di* genel geçmiş zaman eki gibi hem bitmişlik hem de basit geçmiş olarak yorumlanabilecek bir tür tarafsızlığa işaret etmektedir. Dolayısıyla olayın konuşma anıyla ilgisine göre *-miş* ekinin önermedeki kullanımı, bağlam çerçevesinde hem basit geçmiş hem de bitmişlik olarak yorumlanabilir. Örneğin, basit geçmişe özgü ‘beş dakika önce’, ‘dün’, ‘geçen yıl’, ‘iki yıl önce’, ‘2006 yılında’ gibi geçmişe açık bir atfın yapıldığı önermeler bitmişlik olarak yorumlanamaz (Comrie 1985: 32). Aşağıdaki cümle, Mehmet’in hâlâ Ankara’da olduğu durumlarda bitmişlik, Ankara’dan ayrılmış olduğu durumlarda basit geçmiş olarak yorumlanır:

(13) *Mehmet Ankara’ya iş gezisine gitmiş.*

10. Basit Geçmiş ve *-miş*

Basit geçmiş işaretleyicileri, dillerde öyküsel anlatım araçları olarak işlev görürler. Bunlar dillerde itici güç işlevini yerine getirirler, yani zaman hattı üzerindeki, önce A olayı, sonra B olayı, sonra C olayı, vb şeklinde zincirleme olarak sıralanan olaylar silsilesini anlatmak için en elverişli işaretleyicilerdir (Csató 2000: 30-33; Johanson 2000b: 42-43, 82; Squartini & Bertinetto 2000: 417, 423). Basit geçmişe özgü bu işlevi, ayrıca Türkiye Türkçesindeki *-di* eki gibi genel geçmiş işaretleyicileri ve *-miş* gibi sonlanmışlık işaretleyicileri de görebilir. Bununla birlikte, sonlanmışlık işaretleyicilerinin, genel geçmiş ile bitmişlik arasındaki bir ara evreyi temsil ettikleri için bitmişlik iletmeye daha elverişli oldukları unutulmamalıdır. Bir bitmişlik işaretleyicisi olarak tanımlanabileceği evreleri uzun zaman önce geride bırakan sonlanmışlık işaretleyicisi *-miş* de günümüz Türkiye Türkçesinde dolaylılık anlamları çerçevesinde basit geçmiş gibi kullanılabilir ve itici güç işlevi görebilir (Csató 2000: 30-33). Aşağıdaki örnekte *-miş* ekinin zamansal atf bakımından basit geçmişle örtüşen kullanımı görülmektedir.

(14) “Aradan bir sene geçince İstanbul’a inip kızını görmek istemiş, kocası birakmamış. Bir sene ağlaya ağlaya hasta olmuş. Bu sefer kocası izin vermiş. Kadın İstanbul’a gelmiş, saraya uğramış, koğulmuş. Onu ‘siyah adamlar’ içeriye almamışlar. Kadın İstanbul jandarmalarına gitmiş ‘polisler galiba’, derdini anlatmış, uzun bıyıklı bir jandarma kakhahalarla gülmüş. Nihayet, zavallı tekrar Adapazarı’na dönmüş. Kocası da ona gülmüş.” (Safa 1999: 183)

Basit geçmişli bir cümledeki zamansal sıralanma ilişkisi $Z^O = Z^A > Z^K$ şeklinde ve bu formülün zaman hattı üzerindeki görünümü aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Reichenbach 1947: 189-190, 297).³

3. figür:

Konuşma anına atfın ön plana çıktığı sonuçsallık ve bitmişlikte olaylar dizisinin ilerletilmesi dolaylı bakış açısı yüzünden kolay değildir (Johanson 2000b: 104). Eylem; bitmiş, tamamlanmış ve konuşma anıyla hiçbir ilişkisi olmayan bir noktadan bir bütün halinde görüldüğü için görünüş araştırmalarında bu işlevi yerine getiren işaretleyicilere ‘bitmiş (perfective)’ işaretleyicileri adı verilir (Comrie 1976: 16-24; Dahl 1985: 69; Brinton 1990²: 16-17, 42-43; Smith 1991: 103-111; Bybee vd. 1994: 54). Yukarıda verilen örnekteki olay dizisinde önemli olan husus, bahsi geçen eylemlerin konuşma anıyla ilişkisi değil, eylemlerin geçmişteki herhangi bir noktada veya zaman kesitinde küresel bir bütün halinde tamamlanmış olarak görülmesidir. ‘Bitmiş’ işaretleyicileri ‘basit geçmiş’ olarak da tanımlanabilirler ve bunlar ‘öyküsel (historical, narrative)’ anlatım için elverişli şekillerdir. Sonuç olarak, öyküsel geçmiş ifade eden bu şekiller, “geçmişteki veya metindeki herhangi bir yer olan kendi gösterim merkezlerini kurarak, eylemi konuşma anını gösteren birinci gösterim merkezine bağlı kalmaktan serbest bırakılır” (Johanson 2000b: 106).

11. Geçmişteki Bitmişlik ve -miş

‘Geçmişteki bitmişlik (past-perfect, pluperfect)’, geçmişteki bir gösterim merkezine atıfla daha önceki bir geçmişte gerçekleşmiş olayları iletir. Reichenbach (1947: 290) ve Comrie (1985: 125), geçmişteki bitmişliğin zamansal sıralanma ilişkisini, 1. figürde de gösterildiği gibi $Z^O > Z^A > Z^K$ şeklinde açıklarlar, ancak bu ilkenin bazı durumlarda gözetilmediği görülmektedir. Örneğin, aşağıdaki cümledeki zamansal sıralanma ilişkisinin $Z^O > Z^A > Z^K$ şeklinde olduğu elbette iddia edilemez. Bu yüzden, bu ilişkiyi zorunlu kılan postterminal bir bakış açısından da yoksun gözükmektedir.

(15) Geçen sene Ankara’ya gittim.

Zamansal atfı ön plana çıkaran diğer işlevin aksine “öyküsel bitmiş görünüş” bildiren bu işlev (bk. Arslan-Kechriotis 2006: 266), Csató’ya göre “eylemin gerçek veya psikolojik olarak uzak geçmişte gerçekleştiğini vurgulamak amacıyla” ortaya çıkar (2000: 40). Grunina’ya göre ise bu kullanım, bağlamdaki diğer olaylarla doğrudan bir ilişkisi olmayan “soyutlanmış olguların ifadesine yöneliktir” (1976: 16). İster soyutlanmış, isterse postterminal olguları iletin-

ler, bu tür şekiller dillerde genellikle arka plan ve fon oluşturma işlevi görürler. Böylece (1), (3), (15), (16) ve (17) numaralı örneklerdeki gibi cümleler, iletişim eylemi çerçevesinde asıl anlatılmak istenen cümleler değildir. Onlar, bağlamdaki diğer olaylar için sadece bir fon, bir açıklama işlevi görürler.

Dilsel veriler göz önüne alındığında -miş ekinin geçmişteki bitmişliği hem dolaylılık hem de dolaylılık-dışı bir takım ifadelerde kurgusal bir tarzda kodlayabildiği görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bitmişlik ve kanıtsallık arasındaki ontolojik ve genetik akrabalık yüzünden günümüz Türkçesinde bile bağlamda hangi anlamın öne çıktığını keşfetmek bazen zordur. Aynı zorluk, -miş ekinin geçmişteki bitmişliği kurgusal bir tarzda ilettiği durumlar için de geçerlidir:

(16) “1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun’a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye: Osmanlı Devleti’nin dâhil bulunduğu grup, Harb-i Umumîde mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir halde. Milleti ve memleketi Harb-i Umumîye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten (Atatürk 1927: 1) fırar etmişler.”

Görüldüğü gibi örnekte, -miş ekiyle ifade edilen olaylar Nutuk’un yazıldığı ve söylendiği tarihte (1927) söz konusu değildir. Olaylar, konuşma anından daha önceki bir tarih olan 19 Mayıs 1919 tarihi bir gösterimsel merkez, bir bakış noktası kabul edilerek anlatılmaktadır. Dolayısıyla söylendiği tarih itibarıyla geçmişteki bitmişlik karakterindeki olaylar, doğal geçmişteki bitmişlik işaretleyicisi olan -mişli ile değil, aradaki zamansal mesafeyi kaldırarak durumun vahametine vurgu yapmak için, o vahametinin canlılığını, etkisini, sonuçlarını koruduğu 19 Mayıs 1919 tarihi gösterimsel merkezi üs kabul edilerek iletilmektedir. Bu yönüyle -miş ekinin, anlatımı daha canlı ve etkileyici kılmaya yönelik olarak üsluptan kaynaklanan kurgusal bir geçmişteki bitmişlik işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, -miş ekiyle ifade edilen bu olayların tamamının, eserin İngilizce çevirisinde, doğal geçmişteki bitmişlik (had done-mişti) yapılarıyla iletiildiği görülmektedir. İngilizcenin yapısal özellikleri açısından bakıldığında, yukarıdaki cümleler geçmişteki bitmişlik (had done) yerine sıradan bitmişlikle (has done) tercüme edilseydi, bu ifade tarzı metnin edebî bir tür olan ‘günlük’ olmasını gerektirirdi.

Örnekteki çekimlemelere bakıldığında mağlûp olmuş, zedelenmiş ve imzalanmış şeklindeki yüklem yapıları, durağan görünümlü edilgen eylemlerden oluşmuştur. Edilgen çatılı eylemler, Dahl (1985: 135; ayrıca bk. Comrie 1976: 84-86) tarafından da belirtildiği gibi “sonuçsallıkla sıkı bir ilişkiye sahiptir”⁴. Bu durumda akla hemen, üç edilgen fiilli yüklem, ardışık eylem ifadesine uygun olmayan postterminal bir kullanımda niçin art arda kullanıldığı sorusu gelmek-

tedir. Bu sorunun cevabını Nasilov şöyle vermektedir: “Nesne-yönelimli sonuçsal yapıların tipik kullanımının bağlamsal özelliklerine bakıldığında, ardışık düzlemdeki olayları iletmeye oldukça elverişli olduğu görülür” (Nasilov 1989: 183). Sonuçsallar da postterminal bir bakış açısını ifade etmelerine rağmen onların bu özelliği, karakteristik olarak ardışık olayları iletmeye pek uygun olmayan postterminallik bölgesinde daha özel bir alt bölgeyi temsil ettiklerini göstermektedir. -miş ekiyle çekimlenmiş son fiil olan *fırar etmek* ise dinamik bir sonlu fiildir ve -miş eki bu son çekimlemede, 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla güncelliğini koruyan, yani bitmişlik (veya daha özel bir bitmişlik türü olan sonuçsal) görünümlü eylemi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu örnekteki olaylar, 19 Mayıs 1919 tarihi bir gösterimsel merkez olarak alındığında sonuçsallığa ve bitmişliğe, 1927 tarihi (yani konuşma zamanı) gösterimsel merkez olarak alındığında kurgusal geçmişteki bitmişliğe (veya daha özel bir geçmişteki bitmişlik türü olan geçmişteki sonuçsallığa) işaret etmektedir.

Yukarıdaki örneğin, dolaylılık çerçevesinde mi yoksa bitmişlik ve geçmişteki bitmişlik çerçevesinde mi değerlendirileceği de üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Bu husus, ülkenin içinde bulunduğu genel durumun – her ne kadar duyular yoluyla kuşbakışı bir algılama söz konusu olmasa bile – tecrübeler yoluyla algılama şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağını tespiti açısından biraz zordur ve bu zorluk tamamen bitmişlik ile dolaylılığın genetik akrabalığından ve anlamsal yakınlığından kaynaklanmaktadır. Aynı bağlamın bitmişliğe ve geçmişteki bitmişliğe sahip dillerde o işaretleyicilerle, dolaylılığa sahip dillerde ise dolaylılık işaretleyicileriyle ifade edilmesi mümkündür ve ne öncekiler daha az dolaylı, ne de sonrakiler daha az bitmişliktir. Bununla birlikte -miş eki dolaylılık yorumlarına tamamen kapalı olan geçmişteki bitmişlik işlevlerine de sahiptir, tıpkı aşağıdaki örnekte olduğu gibi:

(17) “Zehra’nın tifosundan üç sene sonra. Uğursuz mayıs. İki sene evvel tamam. Babuş altısına basmış. Gece biz vatmışız, Yusuf aşağıda bilanço çıkarıyor. ...” (Safa 2002: 29)

Görüldüğü gibi ekin işlevi bu bağlamda ne dolaylılık iletmektir, ne de doğal bitmişlik. -miş ekinin burada da geçmişteki bitmişlik işlevi ortaya çıkmaktadır. Burada da benzer bir üslup kaygısı, yani ikinci gösterimsel merkezde (iki sene öncesinde) olayın canlılığını ve sıcaklığını muhatabına hissettirme arzusu görülmektedir. Ayrıca -miş eki örnekte, tıpkı diğer geçmişteki bitmişlik işaretleyicileri gibi aslında esas anlatılmak istenen değil, biraz sonra anlatılacak olan olay (metnin akışına göre ‘yangın’) için bir fon, bir arka plan niteliğindeki, yani talî önemdeki olayları iletmektedir. Kullanılan fiillere bakıldığında *altısına bas-* fiil öbeği sonlu bir eylemi ifade eder. *vat-* fiili ise içeriği bakımından birbirine bağlı ‘sonlu’ ve ‘sonsuz’ iki eylemden oluşan ve örnekte sonlu evresi kodlanan başlangıç-sınırlı bir eylemi ifade eder. Dolayısıyla bağlamda

her iki fiil de sonuçsal olarak kullanılmaktadır, çünkü sona eren dinamik evrelerinin bir sonucu olarak yürürlükte olan durağan durumlar vardır: Babuş'un (artık) altı yaşında olması ve bir sonraki cümlede öznenin (artık) uyuyor olması gibi... Örnek; dolaylılığın tamamen silindiği, görünüşün ikinci planda kaldığı, zamansal atfın daha ön plana çıktığı edimbilimsel bir kullanımı göstermektedir. Örnekler artırılabilir, ancak *-miş* ekinin geçmişteki bitmişlik işlevi sadece dolaylılık-dışı kullanımlarda ortaya çıkmaz ve bu durum tarihî Türk dilleri bazında Grunina tarafından da belirtilmiştir (1976: 22-23; 1991: 181). Aşağıdaki örnekte, konuşan algılamalı dolaylılık temelinde edindiği bilgisini ifade etmektedir. Örnekte *-miş* ayrıca zamansal sıralanma ilişkisi bakımından araya bir atfı zamanı sokuşturulmuş geçmişteki bitmişliği iletmektedir. Aynı olay, (19)'da olduğu gibi geçmişteki bitmişliğin doğal işaretleyicisi olan *-mişti*'yi kullanarak dolaylı yola başvurmadan da ifade edilebilir:

(18) *Olay yerine vardığımızda (gördük ki) adam çoktan ölmüş.*

(19) *Olay yerine vardığımızda adam çoktan ölmüştü.*

12. Sonuç

Kökene itibarıyla sonuçsal anlamlar temin eden *-miş* eki, tarihî gelişimi boyunca farklı Türk dillerinde geçmişle ilgili eylemleri farklı konumlanma noktalarından iletmiştir. Bu çalışmada görüldüğü gibi *-miş* eki, genellikle dolaylılık şekli olarak nitelenmesine rağmen dolaylılık-dışı kullanımları da hâlâ görülebilmektedir. *-miş* ekine zamansal atfı çerçevesinde yaklaşıldığında geçmişteki bir eyleme, konuşma anındaki bir noktadan veya yine geçmişteki farklı noktalardan bakıldığını iletildiği gözlemlenmektedir. Bu anlamda onun sonuçsallık ve bitmişlik işlevleri asla geçmiş zaman olarak nitelenemez, çünkü olay geçmişte kalmış olsa bile eylem apaçık bir şekilde konuşma anıyla irtibatlandırılmaktadır. *-miş* bu çalışmada da görüldüğü gibi üç farklı zamansal sıralanma ilişkisini iletilebilmektedir: i) Sonuçsal ve bitmişliğe özgü $Z^O > Z^A = Z^K$, ii) basit geçmişe özgü $Z^O = Z^A > Z^K$, iii) geçmişteki bitmişliğe özgü $Z^O > Z^A > Z^K$. Bunlardan sonuncusu Türkiye Türkçesine has bir özellik olarak kurgusal bir şekilde iletilmekte ve muhatabın dikkatini, olayın sıcaklığını hissedebileceği bir zamansal noktaya (yani gösterimsel merkeze) yönlendirmektedir. Yukarıdaki zamansal sıralanma ilişkilerinden bilhassa dolaylılık-dışı sonuçsallığa ve kurgusal geçmişteki bitmişlik ifadesine yönelik kullanımlar, metin incelemeleri ve üslup bilimi açısından da ayrıca değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu kullanımların sadece edebiyata özgü olduğunu düşünmek bir yanılgı olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Johanson, Türkiye Türkçesindeki *-miş* ekini (*-mişti* ekiyle birlikte) 'sonlanmış' diye adlandırır (2000b: 118-119, 130), ama bu isabetli nitelemenin *-miş* ekinin dolaylı ve dolaysız bütün kullanımlarına eşit oranda ve aynı yoğunlukta yansımadağını kavramak önemlidir. Bu

niteleme hepsinin bir bileşkesi olarak kabul edilebilir, çünkü bu çalışmada da görüldüğü gibi, farklı dolaylılık alt başlıklarına ve dolaysız kullanımlara bağlı olarak -miş ekinin ilettiği zamansal sıralanma ilişkileri değişmektedir. Özetlemek gerekirse, zamansal özellikleri dikkate alındığında -miş eki:

Dolaylılık-dışı kullanımlarda, sonuçsallığı ve kurgusal bir tarzda geçmişteki bitmişliği de iletebilen bir bitmişlik ekidir.

İdrakî altyapıya işaret eden algılamalı ve çıkarsamalı dolaylılık ilettiği durumlarda, bitmişliğe yakın duran bir sonlanmışlık ekidir.

Söylentiler ve aktarmalarda ise tıpkı dolaylılık karşıtı -di eki gibi 'basit geçmiş' daha yakın duran bir genel geçmiş' ekidir.

Açıklamalar

1. Reichenbach'ın 'nokta' veya 'an' anlamına gelen İngilizce 'point' kavramını kullanmasına daha sonraları (Declerk 1991: 225; Hatav 1993: 211) itiraz edildiği için burada bundan sonra bu üç zamansal unsura 'zaman (time)' ve 'kesit (interval)' denilecektir.
2. Bybee vd (1994)'te bitmişlik kavramı için İngilizce 'perfect' terimi yerine 'anterior' terimi tercih edilmiştir.
3. Comrie (1985), Reichenbach'ın bu zamansal sıralanma ilişkisini benimsemesiz. Comrie'ye göre basit geçmişteki bir eylemin sıralanışı basitçe ZO > ZK ve gelecekteki bir eylemin sıralanışı basitçe ZK > ZO şeklindedir; yani olay zamanı, konuşma zamanının önünde (solunda) veya ardında (sağında) bulunur. Bu yaklaşımın sebebi, Comrie'nin 'mutlak zaman' ve 'göreceli zaman' ayırımına gitmesidir. Şimdiki, geçmiş ve gelecek zamanlar mutlak zamanlardır ve ZK geçmiş ve geleceğin atfı konumundadır. Oysa bitmişlik, geçmişteki bitmişlik, gelecekteki bitmişlik, şartlı geçmişteki bitmişlik gibi zamanlar görecelidir ve atfı zamanı temelinde belirtilirler (1985: 36-48; 122-130).
4. Örneğin Rusçada sonuçsallık, bazı ağızlardaki istisnai kullanımlar dikkate alınmazsa sadece nesne-yönelimli edilgen çatılı fiillerle ortaya çıkar: *dom postroyen* "ev inşa edilmiş (durumda)", *maşina slomana* "araba bozulmuş (durumda)", *dver' otkrita* "kapı açılmış (durumda) = kapı açık", vb. (Comrie 1985: 54, 84; Dahl 1985: 135; Plungyan 2003: 298).

Kaynakça

- Ağaoğlu, Adalet (1976), *Yüksek Gerilim*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Aksu-Koç, Ayhan A. & Dan. I. Slobin (1986), "A Psychological Account of the Development and Use of Evidentials in Turkish". eds. Wallace Chafe & Johanna Nichols. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood and New Jersey: Ablex. 159-167.
- Aksu-Koç, Ayhan (1988), *The acquisition of aspect and modality: the case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Arslan-Kechriotis, Z. Ceyda (2006), "‘Perfect’ in Turkish", *Turkic Languages* 10. 246-270.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (1927). *Mustafa Kemal Atatürk – Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 1997. (İngilizcesi: *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara: Başbakanlık Basımevi. 1981).
- Bacanlı, Eyüp (2006), Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/1. 35-47.
- Bertinetto, Pieter M. & Denis Delfitto (2000), "Aspect vs Actionality: Why they should be kept apart?" ed. Östen Dahl *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 189-226.
- Brinton, Laurel J. (1990), *The Development of English Aspectual Systems: Aspectualizers and Post-verbal Particles*. 2. edition Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L. & Östen Dahl (1989), "The Creation of Tense and Aspect Systems in the Languages of the World", *Studies in Language* 13/1. 51-103.
- _____ & R. Perkins & W. Pagliuca (1994), *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: UChP.
- Comrie, Bernard (1976), *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ (1985), *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ (2000), "Evidentials: Semantic and History". eds. Bo Utas & Lars Johanson *Evidentials: Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 1-12.
- Csató, Éva Ágnes (2000), "Turkish -miş and imiş items". eds. Bo Utas & Lars Johanson. *Evidentials – Turkic, Iranian, and neighboring languages*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 29-43.
- Dahl, Östen (1985), *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.
- Declerck, Renaat (1991), *Tense in English*. London and New York: Routledge.
- DeLancey, Scott (2001), "The mirative and evidentiality". *Journal of Pragmatics* 33. 369-382.
- Demir, Nurettin (2007), "Anadolu Ağzlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki -(y)XK". eds. Aşgenur Külahlıoğlu İslam & Süer Eker. *Edebiyat ve Dil Yazıları – Mustafa İsen’e Armağan*. Ankara. 133-147.
- Doerfer, Von Gerhard (1993), "Das türkische Suffix -mİŞ als Lehnelement". *Veröffentlichungen der Societs Urala-Altica – Sprach – und Kulturkontakte der türkischen Völker / Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz (13-16 Juli 1990)*, Harrossowitz Verlag. 87-93.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of the Old Turkic*. Leiden and Boston: Brill Academic Publishers.
- Ergin, Muharrem (1986), *Türk Dil Bilgisi* (14. Basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Fleischman, Suzanne (1990), *Tense and Narrativity – From Medieval Performance to Modern Fiction*. Routledge and London: University of Texas Press.
- Friedman, Victor A. (1986), "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian". eds. Wallace Chafe & Johanna Nichols. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood and New Jersey: Ablex. 168-187.
- Grunina, Elvira A. (1976), "K istorii semantičeskogo razvitiya perfekta -miş". *Sovetskaya Tyurkologiya* 7/1. 12-26.
- _____ (1991), *İstoričeskaya Grammatika Turetskogo Yazıkı*. Moskva: İzd-vo MU.

- Guzev, Viktor G. (1990), *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: Glagol* (na materiale staro-anatoliysko-tyurkskogo yazıka). Leningrad: İzd-vo LU.
- Hataş, Galia (1993), "The aspect system in English: an attempt at a unified analysis". *Linguistics* 31. 209-237.
- Iatridou, Sabine & Elena Anagnostopoulou & Roumyana Izvorski (2001), "Some observations about the form and meaning of the perfect". [http://www-rcf.usc.edu/~pancheva/iatridou.Anagnostopoulou_Izvorski\(2001\).pdf](http://www-rcf.usc.edu/~pancheva/iatridou.Anagnostopoulou_Izvorski(2001).pdf) 154-205. Makaleye şu kitaptan da ulaşılabilir: ed. Michael Kenstowicz. *Ken Hale: A life in language*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press. 189-238.
- Johanson, Lars (1996), "Terminality operators and their hierarchical status". eds. Betty Devriendt & Louis Goossens, & Johan van der Auwera. *Complex Structures: A Functionalist Perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter. 229-258.
- Johanson, Lars (1999a), "Bulgarca ve Türkçe'de Dolaylamalar Üzerine" (Çev: M. M. Tulum). *İlmî Araştırmalar* 7. 245-254.
- _____ (1999b), "Typological notes on aspect and actionality in Kipçak Türkic". eds. Werner Abraham & Leonid Kulikov. *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*. Philadelphia PA: John Benjamins Publishing Company. 171-184.
- _____ (2000a), "Turkic Indirectives". eds. Bo Utas & Lars Johanson. *Evidentials – Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 61-87.
- _____ (2000b), "Viewpoint operators in European languages". ed. Östen Dahl. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- _____ (2003), "Evidentiality in Turkic". eds. A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon. *Studies in Evidentiality, Typological Studies in Language* 54. Amsterdam: John Benjamins. 273-290.
- _____ (2007), "Aspectotemporal connectivity in Turkic - Text construction, text subdivision, discourse types and taxis". eds. Jochen Rehbein & Christiane Hohenstein & Lukas Pietsch. *Connectivity in Grammar and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kanık, Orhan Veli (2006), *Bütün Şiirleri* (14. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kıral, Filiz (2000), "Reflections on -miş in Khalaj". eds. Bo Utas & Lars Johanson. *Evidentials: Turkic, Iranian, and neighboring languages*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 89-101.
- Lazard, Gilbert (2001), "On the grammaticalization of evidentiality". *Journal of Pragmatics* 33. 359-367.
- Levinson, Stephen C. (2004), "Deixis", eds. L. Horn & G. Ward. *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 97-121.
- Lyons, Christopher (1977), *Semantics*. Volume: I-II. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCawley, James D. (1971), *Tense and time reference in English*. eds. Charles Fillmore & D.T. Langendoen. *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart & Winston. 97-114.
- Nasilov, Dmitriy M. (1963), *Struktura vremeni indikativa v drevneuygurskom yazıke. Po pamyatnikam uygurskogo pis'ma*. Avtoreferat dis. kand. filol. nauk. Moskva.
- _____ (1989), *Problemi Tyurkskoy Aspektologii – Aktsional'nost'*. Leningrad: Nauka.

- Nasilov, Dmitriy M. & X. F. İsxakova & İ. V. Şentsova. (yayımda) *Evidentsial'nost' v tyurkskix yazıkax*.
- Nedyalkov, Vladimir P. (1983). *Tipologiya rezul'tativnih konstruksiy (rezul'tativ, stativ, passiv, perfekt)*. Leningrad: Nauka.
- Nevskaya, Irina A. (2002), "Evidentials, Miratives and Indirectives in Shor". eds. Nurettin Demir & Fikret Turan, *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. Ankara: Grafiker. 307-321.
- Oorjak, Baylak Ç-O. (2002), *Vremennaya sistema tuvinskogo yazıka v sopostavlenii s dreveneuygurskim i yujnosibirskimi tyurkskimi yazıkami*. Avtoreferat dis. kand. filol. nauk. Nobosibirsk.
- Ömer Seyfeddin (2001), *Beyaz Lale*. İstanbul: Cümle Yayınları.
- Plungyan, Vladimir A. (2003), *Obşçaya morfologiya. Vvedeniye v problematiku*. Moskva: URSS.
- Reichenbach, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*. New York: The Free Press & London: Collier-Macmillan.
- Safa, Peyami (1999), *Canan* (10. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- _____ (2002), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (19. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schroeder, Christoph (2000), "Between resultative, historical and inferential: non-finite -mlş forms in Turkish" eds. Bo Utas & Lars Johanson. *Evidentials: Turcic, Iranian, and neighboring languages*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 115-143.
- Serebrennikov, Boris A. (1960), *Kategorii vremeni i vida v finno-ugorskih yazıkah permskoy i voljskoy grupp*. Moskva: İzd-vo AN SSSR.
- _____ (1963), *Sistema vremen tatarskogo glagola*, Kazan': İzd-vo KGU.
- Shirai, Yasuhiro (2000), "The semantics of the Japanese imperfective -teiru: An integrative approach". *Journal of Pragmatics* 32. 327-361.
- Slobin, Dan I., & A. Ayhan Aksu (1982), "Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential". ed. P. J. Hopper. *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins. 185-200.
- Smith, Carlota S. (1991), *The Parameter of Aspect*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer.
- _____ (2007), "Tense and Temporal Interpretation." *Lingua* 117. 419-436.
- Squartini, Mario & P. Marco Bertinetto (2000), "The Simple and Compound Past in Romance languages". ed. Östen Dahl. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 403-440.
- Taylan, Eser Erguvanlı (2002), "On the relation between temporal/aspectual adverbs and the verb form in Turkish". ed. Eser Erguvanlı Taylan. *The Verb in Turkish*. Philadelphia, PA: John Benjamins. 97-128.
- Tekin, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Uğurlu, Mustafa (2003), "Türkiye Türkçesinde "Bakış" ("Aspectotempora)". *Türkbilig* 5. 124-133.
- Yusupov, Farid Y. (1986), *İzuçeniye tatarskogo glagola*. Kazan': Tat.kn.izd-vo.

Temporal Reference and the Turkish suffix *-miş*

Assist.Prof.Dr. Eyüp BACANLI*

Abstract: The purpose of this paper is to deal with temporal relations, which are observed in indirective and non-indirective uses of the Turkish suffix *-miş*, by considering the diachronic development of *-miş* and its similars in Turkic languages. The paper demonstrates with examples how the suffix *-miş* expresses different temporal order relations such as speech time, event time and reference time along with which meanings and connotations. Temporal order relations change depending on aspectotemporal notions and categories. It is well known that the finite marker *-miş* in modern Turkish was historically an ancient resultative participle. Therefore, this paper aims to demonstrate to what extent temporal meanings peculiar to resultativity and perfect are reflected in the indirective and non-indirective finite uses of the suffix *-miş*.

Key Words: The suffix *-miş*, tense, temporal reference, aspect, indirectivity, resultativity, perfect, pluperfect, constativity

* TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / ANKARA
ebacanli@etu.edu.tr

Временная ссылка суффикса - мищ в турецком языке в косвенном и внекосвенном употреблении

Пом.Доц.Др. Эюп Баджанлы*

Резюме: Цель этой статьи состоит в том, чтобы рассмотреть временные отношения суффикса - мищ в турецком языке в косвенном и внекосвенном употреблении, рассматривая диахроническое развитие суффикса и его аналоги в Тюркских языках. В статье на примерах рассматривается время явления, время речи и время ссылки в рамках временной ссылки турецкого суффикса мищ. Отношения временной сортировки меняются в зависимости от понятия и категорий вида- времени. Из истории известно, что суффикс мищ являлся причастием. Поэтому, данная статья нацелена показать в какой мере отражает понятие конечного использования косвенное и внекосвенное употребление суффикса мищ.

Ключевые Слова: суффикс мищ, напряженная, временная ссылка, аспект, косвенность, результативность, конечное использование, прошедшее время

* ТОББ Университет Экономики и Технологий, Факультет Естествознания и Литературы, Отделение Турецкого языка и Литературы / АНКАРА
ebacanli@etu.edu.tr